ΑΘΗΝΑΙ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ ΙΔΙΟΥ — Αριθ. 11

Ο ΆΡΓΟΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ
ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ Θ. Α. ΚΑΛΟΓΕΡΙΚΟΣ

Τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι ἱδρυθὲν γραφεῖον ἀντιπροσωπειῶν καὶ ἀποκομμάτων τοῦ Τύπου.

ΕΙΔΙΚΟΝ ΤΜΗΜΑ ΑΠΟΚΟΜΜΑΤΩΝ (COUPURES)

ΑΘΗΝΑΙ

Ἀπόσπασμα _____

Χρονολογία 1 Ιουν 1923

Η ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΜΑΣ ΕΡΕΥΝΑ

ΟΜΙΛΟΥΝ ΟΙ ΝΕΟΙ

— ΑΙ ΚΑΙΝΑΙ ΤΑΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗΝ
— ΟΙ ΝΕΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΙ
— ΑΓΩΝ ΤΗΣ "ΧΘΕΣ,, ΚΑΙ ΤΗΣ "ΣΗΜΕΡΟΝ,,

ΦΑΝΗΣ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁ κ. Φάνης Μιχαλόπουλος, ὁ σημερινὸς ὁμιλητὴς ἀνήκει στὸν κύκλον τῶν Νέων, ποὺ ἐντεμπουατάρισε στὶς στῆλες τοῦ «Λόγου» τῶν Ἀθηνῶν. Εἶνε τῆς ἴδιας ἐποχῆς μὲ τὸν Κλέωνα Παράσχον, τὸν Μηλιάδην κλπ. καὶ τῆς ἴδιας σχολῆς, μπορεῖ νὰ πῇ κανεὶς μ' αὐτούς.

Τὸ ἔργο του, κριτικὸ κυρίως εἶνε πολὺ λιγοστό, καὶ γι' αὐτὸ ἴσως νὰ μὴν εἶνε πολὺ γνωστὸ στὸν πολὺ κόσμο. Φροντῶ ἐν τούτοις πῶς ἡ γνώμη του πρέπει ν' ἀκουσθεῖ πολὺ προσεκτικά. Στέκει σ' ἕνα ἐπίπεδο ἀρκετὰ ἀντικειμενικό, σχεδὸν στὸ περιθώριο τῆς σημερινῆς λογοτεχνικῆς κινήσεως ἀφιερωμένος στὸ νὰ μελετᾶ ἐκεῖνα ποὺ γράφουν οἱ ἄλλοι, γράφοντας κι' ὁ ἴδιος μόνον ὅταν ἔχει κάτι ζουμερὸ νὰ πῇ... Ὅλα αὐτὰ δὲν μποροῦν παρὰ νὰ κάνουν πολὺ ἀξιοπρόσεχτη τὴ γνώμη του.

***

—Διαβλέπετε κ. Μιχαλόπουλε νέες τάσεις στὴ λογοτεχνία μας;

—Μ' ἐρωτᾶτε, ἂν ἔχουμε, σήμερα, πραγματικῶς νέες τάσεις στὴ φιλολογία μας.

Γιὰ νὰ ὑπάρχουν νέες τάσεις σὲ μιὰ φιλολογία, σὲ μιὰ Κοινωνία, σὲ μιὰ Ζωή, γενικά, πρέπει τὶς τάσεις αὐτὲς νὰ τὶς δημιουργεῖ ἡ ἀνάγκη μιᾶς ἀλλαγῆς, μιᾶς καλλιτερεύσεως, μιᾶς προόδου—ἡ ἀνάγκη τῆς πάλης ἐναντίον κ θιερωμένων ἀρχῶν καὶ συστημάτων· ἀλλ ι στὴν Ἑλλάδα ποτὲ δὲν ὑπῆρξαν τέτοιες ἀνάγκες ζωῆς· ἢ τοὐλάχιστον ποτὲ τὴν νεοελληνικὴ διάνοια δὲν ἀπησχόλησαν προβλήματα, προβλήματα ἐθνικά, κοινωνιστικά, οἰκονομικά, προβλήματα ἔστω τάσεων φιλολογίας· ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ποὺ τὸ ἀνεκίνησε ἡ φιλοδοξία τοῦ Ψυχάρη κι' ἡ ἀνάγκη μιᾶς οὐσιαστικῆς δημοτικῆς μορφώσεως, ὅλα συνέβαιναν, στὸν τόπο μας, μοιραῖα, χωρὶς σκοπὸ μελλοντικώτερο, χωρὶς κ ατεύθυνση, χωρὶς τὴν προηγούμ νη ἔρευνα τῶν ἀνακινουμένων ζητημάτων· παρ ἰδειγμα τὸ ἐθνικὸ ζήτημα ἐνῷ δημιουργοῦσ με τὴ μεγάλη Ἑλλάδα, ὁ Λαός, ἡ Κοινωνία, αὐτοὶ οἱ ἐπιστήμονες ἔμεναν ξένοι πρὸς τὴν ἐργασία καὶ τὶς ἐντατικὲς προσπάθειες μερικῶν· μάλιστα οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἀντέδρασαν ἀπὸ κομματικὸ φανατισμὸ πρὸς τὸ συντελούμενο ἔργο τῆς δημιουργίας μιᾶς Ἑλλάδος οἰκονομικῶς αὐτάρκους· καὶ τοῦτο γιατί ἀγνοοῦσ με πῶς μόνον οἱ ὀργανωμένες προσπάθειες, μὲ καθορισμένον ἀντικειμενικὸ σκοπὸ φέρνουν τελειωτικὰ τὴ Νίκη καὶ στὴ φιλολογία μας ἡ ἴδια συνειδησία παρουσιάστηκε, ἡ αὐτὴ ἔλειψη σκοποῦ, ἀγνοῶντα κι' ἐκεῖ πῶς ἡ φιλολογία προηγεῖται ὅλων τῶν μεγάλων ἀναγεννήσεων, ὅταν πρόκειται περὶ κοινωνικῶν μεταβολῶν· ὅπου διακρίνετε ἀνησυχία στὶς φιλολογικὲς τάσεις ἐκεῖ περιμένετε μιὰ κοινωνικὴ μεταρρύθμιση.

Ἀλλ' ἂν στρέψουμε τὸ βλέμμα σ' ἕνα παρελθὸν, κατὰ τὸ ὁποῖον μόνον—κατὰ τὴ γνώμη μου—ὑπῆρχαν σκοποὶ, κοινωφελεῖς, τὰ πράγματα στὴ φιλολογία μας δὲν συνέβαιναν ὅπως σήμερα· ἡ ἐποχὴ, τὴν ὁποίαν ἐντίτομαι. εἶνε ἡ μεγάλη φιλολογικὴ ἀναγέννησις, ποὺ προηγήθηκε τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μόνον τότε ἡ φιλολογία μας παρ' ὅλη τὴ μετριότητα τῶν δημιουργῶν καὶ παρ' ὅλη τὴν ἀνεπάρκεια τῶν μέσων, μόνον τότε εἶχε σκοποὺς κοινωφελεῖς, σκοποὺς ἐπιδρῶντας τὸ περιβάλλον, ὁποίους ἔχει κάθε ἀνώτερη τέχνη· οἱ Σφιανοί, οἱ Σκοῦφοι, οἱ Μηνιάται, οἱ Δαμωδοί, οἱ Κοραῆς, αὐτὸς ὁ Σολωμὸς, εἶχαν σκοποὺς, εἶχαν κατεύθυνση, εἶχον γενικὴ ΙΔΕΩΔΕΣ· γιὰ τοῦτο κι' ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάσταση δὲν ε ὑρέθηκε ἀπαρ σκευη ἠθικῶς γιὰ νὰ δεχθεῖ τὸν γῶνα· ἀποβλέποντας στὴν τότε στάση τῆς φιλολογίας δὲν μποροῦμε παρὰ ν' ἀηδιάσουμε σήμερα μὲ κεῖνο, ποὺ συμβαίνει γύρω μας· καὶ πραγματικῶς ἂν ἐξεραίσει κανεὶς τὸ Βαλωρίτη καὶ μερικοὺς νεωτέρους, ὅπως τὸ Γιαννόπουλο, τὸ Σκληρὸ, τὸ Δραγούμη. καὶ μιὰ χορεία νέων ἀνθρώπων, στὴν Ἀλεξάνδρεια, ποὺ τύπωσε τὰ «Βιβλία τῆς Ζωῆς» σήμερα δὲν ἔχουμε τίποτε ἄλλο ἄξιο προσοχῆς, ἀπὸ ἀπόψεως κατευθύνσεων, τόσο στὴ Ζωή, ὅσο καὶ στὴ Φιλολογία καὶ τὴν Ἐπιστήμη ἐπίσης πρέπει νὰ τονίσουμε τὴ δράση τοῦ μοναδικοῦ ἐκείνου περιοδικοῦ, τοῦ «Διονύσου» κ θὼς κ αὶ τὴ τελευταία περίοδο τῶν «Γραμμ ίτων» καὶ κάποιες ἐκδόσεις τοῦ ἐργατικοῦ κέντρου ἀπὸ τοῦ σκοποῦ ποὺ παρουσιάζουν· τὰ λοιπὰ ἔργα δίνουν τὴν ἐντύπωση ξιφισμῶν στὸν αἰθέρα.

Ὅμως εἶνε εὐτύχημα πῶς βιβλία μὲ μιὰ ἀνώτερη ἐνατένιση τῆς ζωῆς, μὲ μιὰ καθαρῶς κοινωνιστικὴ τάση μεταφράστηκαν στὰ Ἑλληνικὰ· ἡ Φιλοσοφικὴ καὶ κοινωνικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Φέξη προσέφερε πολλὰ στὴν ἀφύπνισι κάποιων ζητημάτων, μέσα μας, ζητημάτων οὐσιαστικῶν, ζητημάτων ποὺ μέλλουν ν' ἀσκήσουν ἐπίδραση στὴν κοινωνία μας· γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα διοχετεύτηκε τόσο πνεῦμα διεθνιστικὸ καὶ κοινωνικὸ· γιὰ πρώτη φορὰ τόσο ρωμαλαία σκέψη κυκλοφόρησε μέσα στὶς φλέβες τῆς κοινωνίας μας· σήμερ ,ἐπίσης, ἔχουμε μεταφρασμένους, ἔστω καὶ κακῶς, τοὺς κουφιοὺς Ρώσσους· πόση συγγένεια δὲν ἔχει ἡ πένθιμη ψυχὴ τοῦ λαοῦ μας μὲ τὴν ψυχικὴ σκυθροπότητα τῶν Ρώσσων! τὸν Knut Hamsun σχεδὸν ὁλόκληρο· τὸν Ἴψεν, μερικὰ διηγήματα τῶν ἐπαναστατικωτέρων συγγραφέων καὶ πλεῖστα ἄλλα βιβλία οὐσιαστικώτατα περιεχομένου· ἂν ἀγορ ζεται σήμ ρα τὸ βιβ ίο στὴν Ἑλλάδα, ἂν κυκλοφορεῖ σὲ πολλὲς ἐκδόσεις τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μεταφράσεις αὐτὲς ἐξύπνησαν τὸ νεοελληνικὸ ψυαλὸ καὶ τὸ κίνησαν πρὸς ὡρισμένες κατευθύνσεις ὑψίστου κοινωνικοῦ ἐνδιαφέροντος· διαπιστώθηκε μάλιστα κι' ἡ γνώμη τῆς σοβαρῆς κριτικῆς πῶς ἡ βαρύτης ὡρισμένου ἔργου, μεταῶται μὲ τὴν ἐπίδραση, ποὺ ἀσκεῖ στὴν κοινωνία, μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἀναγνωστῶν του.

Ἀλλ' ἴσως μοῦ ἀπαντήσουν μερικοὶ πῶς ἡ τέχνη δὲν ἔχει σκοποὺς κοινωνικοὺς καὶ πῶς τέχνη ἐξυπηρετεῖ ὡρισμένες ψυχικὲς καταστάσεις καὶ τίποτε περισσότερο αὐτὸ μποροῦν ὰ τὸ ποῦν τεχνῖται ξένων προηγμένων φιλολοῶν· ἐπιτρέπεται νὰ τὸ λέγῃ ἕνας Wilet στὴν Ἀγγλία, ἕνας Verlaiu στὴ Γαλλία· ἀλλ ι στὸν τόπο μας, ὅπου μιὰ κοινωνία ἀμόρφωτος ἠθικῶς ζητεῖ κάτι οὐσιαστικότερο, στὸν τόπο μας, ἐγώ, οἱ τεχνῖται ὀφείλουν νὰ τείνουν στὴ διαμόρφωση ἑνὸς κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ἄ ου περισσοτέρου μέλλοντος· αὐτὸ ἄλλως τε ὰ ἐπέσυρε καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ κοινοῦ μας ρὸς τ ι νεοελληνικὰ ἔργα καὶ τὸ σεβασμὸ πρὸς οὺς ἀσχολουμένους μὲ τὰ γράμματα· ἡ κοινωνία, παρ' ὅσα καὶ ἂν λέγονται, πάντοτε παρακολουθεῖ τοὺς ἀξίους ἐκτιμήσεως τεχνίτας· βεβαίως πῶς θέλετε ἡ Κοινωνία νὰ σεβασθῇ τεχνίτας, ποὺ παρουσιάζονται μὲ ἔργα, ὅπως κεῖνα, ποὺ δημοσιεύουν τὰ σύγχρονα Ἑλληνικὰ περιοδικὰ ὅπως ὁ «Νουμᾶς» λόγου χάριν; πῶς θέλετε ἡ κοινωνία νὰ χειροκροτήσῃ ἔργα ἀὰν τοῦ Ψυχάρη, ποὺ στὴν πρ ότη τους ἐπιφὴ νὲ καταλαμβάνει ἡ ἀηδία, ἡ ἠδία γλωσσικῶς, ἠθικῶς, καλλιτεχνικῶς; δυστυχῶς οἱ σημερινοὶ τεχνῖται γράφουν μόνο γιὰ τὴ γλῶσσα ἢ γράφουν ἀπομιμούμενοι ξένους, πέιπτης τάξεως, συγγραφεῖς· τότε μόνον θἀποκτήσουμε φιλολογία, ὅταν μιὰ σειρὰ νεων δημιουργῶν προσφέρει στὴν Ἑλληνικὴ κοινωνία ἔργα. ποὺ θὰ ἐξυπηρετοῦσαν κάποιο κοινωνικὸ ἰδεῶδες, ἀνεξαρτήτως ἂν τὸ ἰδεῶδες αὐτὸ λέγεται ἐθνικὸ, διεθνιστικὸ ἢ κομμουνιστικὸ ἂς μάθουν δὲ πῶς γράφονται ἔργα ἀληθινὰ, ἔργα σύγχρονα. γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἐξυπηρετοῦν οὐσιαστικότερα καὶ τὴν πατρίδα τους, παρὰ γράφοντα ἔργα μέτρια. ἠθογραφικοῦ περιεχομένου· τονίζω δὲ πῶς μιὰ τάση πάντοτε θεωρήθηκε ἡ ὑψηλότερη: ἡ τάση τοῦ νὰ συγχρονιζόμεθα μὲ τὸ περιβάλλον μας, μὲ τὶς γύρω μας ἰδέες, μὲ τὶς ὑποδείξεις τῆς ἐπ στήμης—ἡ τάση νοῦ νὰ ἐπικοινωνοῦμε μὲ ὅ,τι ζωϊκότερον ἔχει ὁ αἰών μας· τὴν ὑπόδειξη αὐτὴ συνιστῶ ἰδιαιτέρως στὸ ὀπισθοδρομικώτερο τῶν καταστημάτων μας,—τὸ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ.

— Καὶ γιὰ τὸ ζήτημα τῶν Νέων καὶ τῶν Παλῆων πρὶὰ εἶνε ἡ γνώμη σας κ. Μιχαλόπουλε:

— Ἀκαμφισβητήτως οἱ παλαιότεροι ὑπῆρξαν περισσότερον φιλόπονοι, ἐργατικώτεροι, συστηματικώτεροι, περισσότερον ὀργανωμένοι· πολλὰ μάλιστα δίνουν τὴν ἐντύπωση χαλκεντέρων· ὁ Παπαδιαμάντης, ὁ Ἐ λλα ίτης, ὁ Παλαμᾶς, ὁ Κρυστάλλης, ὁ Ψυχάρης, ὁ Καρκαβίτσας, ὁ Βλαχογιάννης, ὁ Πάλλης ἔγραψαν τόμους ὁλόκληρους καὶ σόλους τοὺς κλ ὁνους τῆς φιλολογικῆς δράσεως· ρομάντσα, διηγήματα, μεταφράσεις πολύτομες, ποιήματα, πολλοὶ μάλιστα ἐξυπηρέτησαν καὶ τὴν ἱστορία ἐπιτυχέστατα· ἐκίνησαν ζωὴ γύρω τους μὲ τὸν ὄγκο τῆς ἐργασίας τους καὶ τὴν πληθώρα τῶν ζητημάτων ποὺ ἀνεκίνησαν πρῶτοι· τὸ σφάλμα τους εἶνε ὅτι θέλησαν νὰ καταπιασθοῦν ὅλα καὶ νὰ ἐπιτύχουν σὰ ἐλάχιστα. Ἀπ' ὅλ, τὸν Παλαμᾶ λόγου χάριν δὲν θὰ μείνουν παρὰ λίγα ποιήματα, ἐνῷ ὁλόκληρη ἡ κριτικὴ ἐργασία του ἐκηδεύθη ἤδη· ἔθεσε ἄπειρα ζητήματα ἐπιπλαια, προσωπικὰ κ αὶ πολλὲς φορὲς ἀπὸ βάσεως σφαλερῆς. Ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ μετριότατους τεχνίτας ὡς καλλιτέχνας ὑπέροχους...τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ πῇ κανεὶς καὶ γιὰ τοὺς λοιποὺς ὑπῆρξαν ἐξαιρετικὲς μετριότητες· ἂν ἐξ ιρέσει κανεὶς πολλὰ δηγήματα τοῦ Παπαδιαμάντη. κάποιες γλωσσικὲς μελέτες τοῦ Ψυχάρη (Γαλλιστί) κάποιες σελίδες τοῦ Βλαχογιάννη καὶ κάποια τραγούδια γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ Πάλλη τὰ λοιπὰ ἔργα τους εἶνε σὰ νὰ μὴ γράφτηκαν ποτὲ· τοῦτο μάλιστα τὸ βλέπω μεγχαρίστησ· γιατὶ ἀλλοίμονο στὴν νεότητα, καὶ τὸ μέλλον ἂν ἀκολουθήσουν πιστὰ τὶς ὑποδείξεις τῶν κυρίων αὐτῶν, παραμελῶντας τὸ μόνον ὑπόδειγμα ποὺ μπορεῖ νὰ μελετηθῇ μεμπιστοσύνη στὴν Ἑλλάδα, τὸ Σολωμό· γιατὶ οἱ παλαιοὶ δημοτικισταὶ ὡς ὑπόδειγμα μὲν γλώσσης ὑποδεικνοῦν τὴν ἄκρα χυδαιότητα ὡς καλλισθησίαν ὑπέροχον, ὡς ζωϊκὴ δὲ κατεύθυνση καὶ ἀντιζωϊκότερη ἠθικὴ· μεταξὺ τῶν παλαιοτέρων ἐξαίρεση μοναδικὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐργασία τοῦ Ροΐδη· ὁ Ροΐδης ὡς πνεῦμα συγχρονισμένο, ὡς ἄνθρωπος κυριαρχῶν μέσα στὶς ἀντιλήψεις τοῦ περιβάλλοντος, ὡς εἰσηγητὴς, τέλος ὡρισμένων ἰπόψεων, εἶνε ἀναμφιβόλως ὁ μόνος εἰσηγητὴς ὑγιεῖς ἀρχὰς, ποὺ ὑποστήριζε μὲ βασικὰ ἐπιχειρήματα καὶ σταθερὰ ἀξιώματα· εἶνε ὁ μόνος ποῦ ζήσῃ θὰ ἐπὶ μακρότατο χρονικὸ διάστημα καὶ θὰ μελετᾶται πάντοτε ὡς συγγραφεὺς καὶ κριτικὸς ποῦ γνώριζε τί ἤθελε καὶ ποῦ ἔγραφε πραγματικῶς ὅ,τι ἐπίστευε.

Ἀλλ' ἀπὸ τῆς χορείας αὐτῶν τῶν παλαιοτέρων παρεξέκλιναν μερικοὶ νεώτεροι, ποὺ διεῖδαν πῶς ὁ Ψυχάρης κι' ὁ Παλαμᾶς δὲν θὰ κατώρθωναν νὰ δόσουν στὴν νεοελληνικὴ τέχνη ὅ,τι τῆς ἔλειπε: τὴν ἐκλεκτικότητα καὶ τὴ ζωὴ· ὁ «Διόνυσσος» στάθηκε τότε, τὸ κέντρον τῆς νέας αὐτῆς κινήσεως καὶ κυρίως δύο τῶν καλλιτέρων λογοτεχνῶν μας ἀπὸ ἀπόψεως γλωσσικῆς μετριοπαθείας κι' ἐκλεκτικῆς δημιουργικότητος· ἐννοῶ τὸν μακαρίτη Κ ιμπύση καὶ τὸ Κ. Χατζόπουλο· ἀπὸ ἀπόψεως βαθύτερης κοινωνικῆς ματιᾶς ἐξεταζόμενος ὁ Καμπύσης θὰ μένει ἕνα ὑπόδειγμα «διαμαντένιας σκληρότητος» μέσα στὸ πλαδαρὸ, στεῖρο, καὶ φθισιγενὲς περιβάλλον του.

Ὁ Χατζόπουλος δὲν εἶχε τὴν ὁρμὴ τοῦ Καμπύση· ἀλλὰ σ' αὐτὸν κυρίως ὀφείλουμε τὴν πρόοδο τῆς γλώσσης ποὺ δὲν εἶνε μικρὴ στὰ ποιήματά του, παραβαλλόμενα μὲ τὰ στομφώδη, ρητορικὰ κατασκευάσματα τοῦ Παλαμᾶ· ἡ γλῶσσα δὲν εἶνε παίγνιο στὶ χέρια τοῦ τεχνίτη, ὅπως τὴ θέλησε ὁ Ψυχάρης· οὔτε εἶνε δυνατὸν ν ἀντλήσ ιμε τὸν πλοῦτον της ἀπὸ τὰ νεκρὰ γλωσσάρια· ἡ γλῶσσα δὲν εἶνε ἕνα φυσικὸ καθ' στὸς, ἀλλὰ κι' ἕνα κοινωνικὸ γεγονὸς, ποὺ ὀφείλει νὰ σ βεται ὁ τεχνίτης, νὰ μεταβάλῃ καὶ τροποποιῇ ὄχι αὐθεραίτως ἀλλ' ὑπακούοντας στὶς ἑκάστοτε κοινωνικὲς ἀνάγκες· σὲ ποιὰ Ἑλληνικὴ Κοινωνία μιλήθηκε ποτὲ ἡ γλῶσσα τοῦ Ψυχάρη; τὴν ἤκουσε ποτὲ κανεὶς στὰ χείλη ἀνθρώπου;

Ἡ ἐποχὴ τῆς ἀποσκιρτήσεως πολλῶν νέων ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Ψυχάρη μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς καθ' αὐτὸ ἀναγέννηση τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας· ἀκριβῶς τότε παρουσιάστηκαν οἱ καλλίτεροι δημιουργοί. ποὺ χίραξαν λογικὸ δρόμο στὴ γλῶσσα καὶ τὸ ἀξίωμα· τότε ἄρχισαν νὰ δροῦν κοινωνικῶς ὁ Χριστομάνος, ὁ Δραγούμης, ὁ Γιαννόπουλος, ὁ Νιρβάνας, ὁ Ξενόπουλος καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ Σπῦρος Μελᾶς, τὸ ἐξαιρετικὸ ἀλλ' ἀνοργάνωτο αὐτὸ νεοελληνικὸ ψυαλό. καὶ μιὰ πληθώρα πολλῶν ἄλλων λογί ν κι' ἐπιστημόνων· ποιὸς θἀρνηθῇ πῶς ὅλοι αὐτοὶ δὲ συνετέλεσαν κ ἴπως στὴν λαϊκὴ ἐπανάσταση τοῦ 1909; Δυστυχῶς τὴν μετὰ ταῦτα φιλολογικὴ καὶ κοινωνικὴ δράση διακόπτει ὁ πολ μικὸς ὀργασμὸς τῆς τελευταίας δεκαετίας· οἱ νεώτεροι δὲν κατώρθωσαν οὔτε νὰ μορφωθοῦν ὅπως πρέπει οὔτε νἀποκτήσουν τὴ ψυχικὴν ἐκείνη ἠρεμία, ποὺ χρειάζεται ἀναγκαίως γιὰ νὰ γράψῃ κανεὶς κάτι βιώσιμο· ὅσοι δὲ τυχὸν ἐξακολουθοῦν ν' δροῦν κοινωνικῶς στὴ φιλολογία ἐπιδιώκοντες κάποιο ἰδεῶδες ἀνότερο, ὅπως ὁ Σικελιανὸς ὁ Καζαντζάκης κι' ὁ Βάρναλης κι' αὐτοὶ δὲν ἀνήκουν στοὺς κατ' ἐξοχὴν νέους· καθένας ἀπ' αὐτούς, φεύγοντας, κι' ἀπὸ δική του ἀφετηρία δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ κριθῇ σταθερῶς ἀρρῶ. κι' οἱ τρεῖς ἐξακολουθοῦν μορφούμενοι, καὶ συνεχῶς γράφοντες· κατὰ τὴ γνώμη μου ὁ Σικελιανὸς μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτυχημένος ἀπὸ τοῦδε· οἱ τελευταῖες του προσπάθειες ἀπευθυνόμενες σένα κοινὸ περισσότερον μορφωμένο θ ὰ προκαλοῦσαν τὸ γέλωτ ι ἀπὸ τὸν Καζαντζάκη, ἀποβλέποντας στὸ τελευταῖο του ἔργο, περιμένω ἀκόμη περισσότερα· ἀπὸ τὸ Βάρναλη κάτι καλλίτερο· ἴσως εἶνε ὁ μόνος ποὺ ἀκολουθεῖ κ αθορισμένον ἰδεῶδες κι' ἴσως γι' αὐτὸ φέρει σὲ τέλος ὅ,τι ἀνέλαβε· ἀναμφισβήτητος τὸ κοινωνιστικὸν ἰδεῶδες, τὸ ἰδεῶδες τῆς παγκόσμιας ἀδελφότητος, τοῦ διεθνισμοῦ, τῆς ἀνταμοιβῆς τῆς ἐργασίας ἀναλόγως, τὸ ἰδεῶδες, τέλος, τῆς Ἀγάπης διὰ τῆς συνεννοήσεως τῶν τάξεων ἀποτελεῖ σήμερα τὸ μόνο βιώσιμο, τὸ μόνον ἐφικτὸ, τὸ μόνο ποθούμενο κάθε τιμίας συνειδήσεως ἰδεῶδες.

Ὅ,τι κυρίως ἔλειπε, ὅ,τι κυρίως λείπει ἀπὸ τὴ φιλολογία μας εἶνε ἡ ὀργάνωσις κι' ὁ σκοπὸς· δὲν εὑρέθηκε, δηλαδὴ, ἕνας ἰσχυρὸς δημιουργὸς οὔτε πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως οὔτε μετ' αὐτὴν, ἕνας ἀρχηγὸς μιᾶς δημιουργικῆς παραδόσεως, ποὺ θὰ περιέβαλε μὲ ἀκαταμάχητο ἠθικὸ κῦρος τὴν ἐργασία του, οὔτως ὥστε νὰ δημιουργήσῃ μιὰ κατεύθυνση καθορισμένη στὴ φιλολογία μας· ὁ Κορνάρος κι' ὁ Σολωμὸς δὲν μποροῦν νὰ σταθοῦν στὸ ὕψος τοῦ μεγάλου τεχνίτη· ἐπίσης τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι εἶνε ἀνεπαρκὲς γιὰ νὰ δημιουργήσῃ γλωσσικὸν καὶ φιλολογικὸν ἰδεῶδες· ἀλλ' ὅμως μὴν ἀπελπιζόμεθα· γύρω μας κάτι κινεῖται ἀνώτερο: εἶνε τὸ κριτικὸ πνεῦμα τῆς νεότητος ἀνώτερο κάθε ἄλλης ἐποχῆς· κι' ὅπου ὑπάρχει ἀσφαλὲς κριτήριο κάθε δημιουργικῆς ἐργασίας ἐκεῖ γλήγορα μέλλει ν' νθήσῃ κ αὶ τὸ δένδρο τῆς μεγάλης, τῆς ζωτικῆς δημιουργικότητος· ἂς ἐλπίζουμε.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΧΑΡΜΙΔΗΣ